Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 340.1
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-15

Вікторія СЕРЕДЮК, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-6456-8701
e-mail: serediuk@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМУЛА РАДБРУХА ТА ЇЇ РОЗВИТОК У ДУАЛЬНІЙ ТЕОРІЇ ПРАВА

Вступ. *Стаття присвячена Формулі Радбруха, її сучасній інтерпретації і розвитку в дуальній теорії права Роберта Алексі. Об'єкт дослідження – повоєнна німецька філософія права, яка характеризується певними ознаками зняття протистояння теорій позитивізму та природного права та формування прийомів запобігання ціннісно неправильного права і вирішення складних справ.*

Методи. *Аксіологічний метод, який визначив філософські засади дослідження; метод гіпотезування дозволив припустити інтерпретацію та доктринальний розвиток Формули Радбруха в дуальній теорії права, метод аналізу – виокремити елементи Формули Радбруха, які були розвинені та інтерпретовані Р. Алексі, метод синтезу – сформулювати висновки на основі проведеного дослідження.*

Результати. *Викладено розвиток Формули Радбруха у сучасній філософії права. Формула Радбруха як доктринальний концепт, що полягає у вказівці як розв'язати конфлікт між ідеєю права (справедливістю) та позитивним правом (правопевністю) у правозастосуванні в умовах, коли позитивне право сягає нестерпного рівня несправедливості або не містить справедливості взагалі, пройшов розвиток від історичного факту повоєнної Німеччини до сучасних доктринальних інтерпретацій. Показано, що Формула Радбруха логічно витікає із філософії права Радбруха та її елементів. Тож Формулу Радбруха неправильно і недоцільно тлумачити без розуміння та врахування поняття та ідеї права Радбруха. Проаналізовано інтерпретацію Формули Радбруха та її розвиток у дуальній теорії права Роберта Алексі. Показано яким чином Р.Алексі формулює своє поняття права на її основі та усуває певні недоліки, які найбільш зазнали критики у Формулі Радбруха.*

Висновки. *Формула Радбруха нині отримала сучасну інтерпретацію у теорії права Роберта Алексі. Інтерпретуючи Формулу Радбруха Р. Алексі "встановлює" межу допустимого рівня несправедливості у праві, переходячи яку несправедливість досягає надзвичайного (нестерпного) рівня, після якого право втрачає свою юридичну силу. На цій основі Р. Алексі визначає право, надаючи свій варіант Формули: "Надзвичайна несправедливість не є правом". Р. Алексі звертає увагу на ризик довільного суб'єктивного застосування Формули Радбруха. Тому він обґрунтовує об'єктивне існування прав людини і як наслідок придатність об'єктивного розуміння справедливості та застосування Формули Радбруха. Формула Радбруха має науковий та практичний потенціал для української правової дійсності та потребує подальших наукових досліджень.*

Ключові слова: *Формула Радбруха, нестерпна несправедливість, надзвичайна несправедливість, Роберт Алексі, дуальна теорія права, права людини, справедливість, право.*

Вступ

Актуальність дослідження. Формула Радбруха – це доктринальне положення, що було висловлене німецьким філософом права та криміналістом Густавом Радбрухом у 1946 році про те, що у разі нестерпної несправедливості закону суд не має застосовувати такий закон, а прийняти рішення на основі справедливості. При цьому, якщо під час прийняття закону законодавець свідомо нехтував ідеєю справедливості та не мав на меті прийняти справедливий закон, який би гарантував загальну рівність, то такий закон взагалі не має правової природи та не вважається правом.

Цей доктринальний конструкт активно застосовувався німецькими судами ФРН у повоєнні роки та в перехідний період після об'єднання Німеччини. Формула Радбруха, з одного боку, сформульована відповідно до властивої для німецької філософії права першої половини XX століття термінології та відображає погляди відродженого природного права на тлі повалення недемократичного режиму. І в цьому аспекті на перший погляд здається, ніби вона має тільки історичне значення та втратила свою актуальність. Проте, з іншого боку, вона сформульована в такий спосіб, що становить інтерес для наукового дослідження та має практичний потенціал для сучасної практики. Про це свідчать численні наукові дискусії у світовій літературі щодо Формули Радбруха та можливих її інтерпретацій у сьогоденні, а також розвиток самої Формули в подальшій німецькій доктрині права. Власне, філософія права Роберта Алексі пронизана зверненнями до Формули Радбруха, фактично Р. Алексі використовує її для ілюстрації та підтвердження своєю теорії про дуальну природу права. Крім того, Формула Радбруха стає концептуальною категорією для теорії Алексі, оскільки саме на її основі він дає визначення права "Надзвичайна (крайня) несправедливість не є правом". Р. Алексі детально аналізує Формулу Радбруха, намагаючись дати відповіді на всі питання, на які не встиг відповісти сам Радбрух.

Саме сучасне доктринальне бачення Формули Радбруха не представлене в сучасній українській юриспруденції, через що формуються хибне сприйняття Формули Радбруха виключно як історичного феномену та нерозуміння низки понять Формули, таких як "справедливість", "нестерпна несправедливість", "неправильне право" тощо, а також сприйняття їх як ефемерних, занадто абстрактних та малопридатних для юридичної практики.

Зміст та структура Формули Радбруха були детально досліджені німецькими та американськими науковцями, зокрема: Р. Алексі (2021), Б. Біксом (2011), Ф. Заліґером (2004), С. Полсоном (2004), У. Нойманом (2007) та ін. Німецький філософ права Р. Алексі здійснив власну інтерпретацію доктринальної ідеї Ґустава Радбруха. Інший німецький правник У. Нойман розглянув можливість застосування Формули Радбруха як джерела права

© Середюк Вікторія, 2026

ISSN 1728-3817

в контексті проблеми ретроактивної дії кримінального закону у часі. В українській науці дослідження Формули Радбруха та різні її аспекти здійснювали такі науковці, як В. Бігун (2004), М. Смуток (2013), В. Дудченко (2013), М. Братасюк (2014), С. Максимов (2020), Т. Подковенко (2021), М. Козюбра (2024), В. Середюк та О. Богдан (2024), В. Середюк та С. Дудар (2024) та ін. Разом з тим українські дослідження мають поодинокий характер. В цілому у вітчизняній літературі відсутні системні дослідження філософії права Радбруха та його доктринального концепту, відомого як "Формула Радбруха". У стінах Національного університету "Києво-Могилянськоа академія" 13 березня 2026 року відбувся круглий стіл на тему "Формула Радбруха: теоретичний конструкт чи практичний інструмент у пошуках справедливості", який об'єднав спільним науковим та практичним інтересом науковців, суддів та практиків, дискусії та обговорення на якому засвідчили гостру потребу української юриспруденції в ґрунтовних доктринальних дослідженнях сучасної філософії права, зокрема її практичних аспектів у вигляді сформованих теоретичних конструктів, які застосовувалися як джерела права та мають потенціал в сучасних українських та світових політичних та правових реаліях.

Мета та завдання дослідження. Об'єкт дослідження. Тому метою цієї статті є дослідження сучасної інтерпретації Формули Радбруха та її доктринального розвитку в дуальній теорії права німецького правника Роберта Алексі. Об'єкт дослідження – повоєнна німецька філософія права, яка характеризується певними ознаками зняття протистояння теорій позитивізму та природного права та формування прийомів запобігання ціннісно неправильного права і вирішення складних справ.

Методи

В статті були використані такі методи: аксіологічний метод, який визначив філософсько-світоглядні засади дослідження філософії права Роберта Алексі та скерував дослідження в напрямі пошуку розвитку Формули Радбруха у дуальній теорії права; теоретичні: метод гіпотезування дозволив припустити інтерпретацію та доктринальний розвиток Формули Радбруха в дуальній теорії права Р. Алексі, метод аналізу – виокремити елементи Формули Радбруха, які були розвинені та інтерпретовані Робертом Алексі, метод синтезу дозволив сформулювати висновки на основі проведеного дослідження.

Результати

Поняття Формули Радбруха. Формула Радбруха – це доктринальний концепт, що полягає у вказівці як розв'язати конфлікт між ідеєю права (справедливістю) та позитивним правом (правопевністю) у правозастосуванні в умовах, коли позитивне право сягає нестерпного рівня несправедливості або не містить справедливості взагалі. (Середюк, Дудар, 2024)

Він викладений Ґуставом Радбрухом у статті "Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht" ("Законне неправо та надзаконне право") 1946 року наступним чином: "конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне і гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне*; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня [so unerträgliches Maß], що закон як "неправильне право" [unrichtiges Recht] має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками "законного неправа" і законами, які залишаються чинним, незважаючи на їхній неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якесь "неправильне право", але, більше того, – він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів [Satzung], покликаних за своєю суттю служити справедливості" (Radbruch, 1946).

Формулювання, висловлене Г. Радбрухом, вперше позначив як "формулу" Ріхард Ланґе, аналізуючи практику Верховного суду британської зони щодо злочинів проти людяності, звернувши увагу, що суд фактично визнає Формулу Радбруха. Так, він зазначив, що "палата [Верховного Суду Британської зони – *авт.*] беззастережно заявляє, що несправедливість залишається несправедливістю, навіть якщо вона була затверджена державою. Тим самим вона приймає поворот проти правового позитивізму, для якого Радбрух запропонував *формулу* [*курсив авт.*] ймовірності існування законного неправа та надзаконного права, і визнає матеріальне (сутнісне) визначення несправедливості (Lange, 1948)**.**

В науці склався підхід розглядати "формулу" у вигляді трьох тез або "двох формул". Перша теза полягає у тому, що чинне позитивне право має пріоритет над ідеєю права, навіть у випадках, якщо позитивне право недоцільне та несправедливе. Ця теза стосується "нормальних" умов правопорядку, зокрема, коли закон набув чинності відповідно до конституційної демократичної процедури. Надаючи перевагу чинному позитивному праву над ідеєю права, Радбрух має на увазі, що такий пріоритет надається навіть у випадку недоцільності та несправедливості чинного закону, звичайної, так би мовити несправедливості та недоцільності, тобто такої, що ще не досягла нестерпного рівня. Друга теза, або ж перша формула, полягає в тому, що, якщо несправедливість чинного позитивного права досягне нестерпного рівня, то в такому випадку нестерпно несправедливий закон не застосовується, а натомість застосовується справедливість як надпозитивна ідея права. Другу тезу ще називають "тезою про нестерпність", оскільки вона вказує на нестепну несправедливість чинного закону. Третя теза, яку ще називають "тезою про відмову", або другою формулою, полягає в тому, що закон не є правом, не має правової природи від моменту прийняття, якщо при його ухваленні законодавець свідомо не прагнув втілити в нього рівність та справедливість (Середюк, Дудар, 2024).

Критика та визнання Формули Радбруха. Формула Радбруха з моменту публікації її у статтях, а Г. Радбрух у різних своїх роботах звертався до її формулювання, перефразовував, пояснював можливості застосування справедливості, зазнавала як підтримки і визнання, так і критики. Критика, передусім, належить представникам традиції загального права, наприклад, Г. Гарту та нашому сучаснику Б. Біксу. Проте, Л. Фуллер і Дж. Фініс, представники непозитивізму англо-саксонської правової сім'ї все ж таки визнали ідеї Формули Радбруха, хоч і з власними коментарями та інтерпретацією.

По суті щодо визнання закону нечинним у разі його нестерпної несправедливості Г. Гарт зазначав якщо прийняти "погляд Радбруха і разом з ним та німецькими судами висловити свій протест проти злого закону у формі твердження, що певні правила не можуть бути

* В англійському перекладі "не приносить користь народові".

законом через їхню моральну несправедливість, ми заплутаємо одну з найпотужніших, бо найпростіших, форм моральної критики (Hart, 1958).

Тобто Г. Гарт розглядав Формулу Радбруха як філософсько-правову та судову позицію, прийняття якої призводить до моральної плутанини. Крім того він вважав, що застосування такої "формули" теж порушує інші моральні цінності, як відвертість, оскільки, на його думку, за прикриттям Формули приховано здійснюється зворотне застосування закону, яке не оголошене. І тому, за Г. Гартом чесніше буде прийняти ретроактивний кримінальний закон новим режимом і обирати менше з двох зол, аніж застосовувати справедливість і відкидати чинний несправедливий закон(Hart, 1958). На нашу думку, аналіз Г. Гартом Формули Радбруха досить довільний та неточний. Він розширює та інтерпретує тези та терміни Формули до метафоричних та абстрактних порівнянь, переводячи її цілком у сферу моралі та протиставляючи її праву. Так, наприклад, Г. Гарт не звертає уваги на Радбрухівський термін "нестерпний рівень несправедливості", а також на наголошування на обов'язку судді завжди віддавати перевагу чинному закону, окрім особливих випадків. Натомість Г. Гарт цілком перефразовує Формулу і цим змінює її зміст, говорячи про "злий закон" та "моральну несправедливість".

Б. Бікс, зважаючи на сучасні дослідження Формули Радбруха, більше критикує її інтерпретацію як концептуальну теорію права (як у Р. Алексі), проте визнає можливість її застосування як інструменту у судовому процесі прийняття рішень. Разом з тим, він зазначає про рідкісні випадки її застосування, особливо за відсутності таких умов, які склалися у повоєнній чи об'єднаній Німеччині. І як представник традиції загального права Б. Бікс не вбачає потреби у Формулі Радбруха, оскільки суди США та Британії і так свободні у тлумаченні, вдосконаленні та зміні статутного права для досягнення справедливості, застосовуючи нормативні аргументи, які обґрунтовують таку зміну, які ще не є чинними у правовій системі (Віх, 2011).

В українській філософії права Козюбра М. І., хоч і визнає важливість та значення Формули, зазначає, що її практичне використання, "з огляду на її оціночний характер, є доволі складним розумовим процесом. Адже вона не визначає більш-менш чітких меж "нестерпною несумісністю закону зі справедливістю" і можливими власними, суб'єктивними уявленнями про справедливість суб'єктів застосування" (Козюбра, 2024, с. 161). Ця характерна ознака, за яку критикують Формулу, була проаналізована та "виправлена" Р. Алексі.

Сучасне визнання Формули Радбруха у філософсько-правовій науці є географічно є доволі широким. Наприклад, сінгапурська дослідниця Тан С. Х., хоч і визнає "розпливчатість" ФР, проте не вбачає в цьому проблеми, оскільки теза про "нестерпний рівень несправедливості" так само потребує тлумачення, як і обсяг прав, передбачений Конституцією США або визначення їх порушення. На її думку, застосування П'ятої та Чотирнадцятої поправки до Конституції США також, як і ФР, залучає ті ж самі навички судового тлумачення та філософсько-правового мислення (Tan, 2021).

Японський дослідник філософії права Радбруха Т. Адачі вказує, що Формула Радбруха дійсно потребує об'єктивної інтерпретації. І на його думку, таку інтерпретацію можливо віднайти, спираючись на аналіз філософії права Радбруха. Після Другої світової війни, як зазначає Т. Адачі, Г. Радбрух виступив за абсолютність прав людини, визнавши індивідуалістичний погляд на право та державу. Говорячи про абсолютність прав людини, Г. Радбрух трансформує справедливість із формального у матеріальне розуміння. Відповідно і принцип рівності вже є не формальним, а матеріальним принципом, який включає вимогу поважати права кожної людини. Зв'язок справедливості та рівності з правами людини об'єктивує саму Формулу Радбруха (Adachi, 2019, July 9).

Як помічаємо, Формула Радбруха логічно витікає із філософії права Радбруха та її елементів. Тож Формулу Радбруха неправильно і недоцільно тлумачити без розуміння та врахування поняття та ідеї права Радбруха.

Критика та визнання Формули Радбруха, передусім, свідчить про інтерес до неї, про її важливе доктринальне та практичне значення. Саме практичне застосування Формули (справа про покарання за донос дружини на свого чоловіка щодо його негативних висловлювань проти Гітлера) породило широко відому наукову дискусію Г. Гарта та Л. Фуллера про природу права та зв'язок його чинності і моралі.

По справжньому прихильником філософії права Радбруха та його Формули став Роберт Алексі, який використав Формулу для формулювання поняття права та зробив основою своєї дуальної теорії права. Ми не будемо детально розглядати саму теорію Р. Алексі, радше зосередимося на його інтерпретації та розвитку, якого він надав самій Формулі, заповнивши прогалини та слабкі місця в її розумінні.

Поняття права на основі Формули Радбруха. Роберт Алексі представляє сучасну непозитивістську концепцію права. В межах його теорії право розуміється як таке, що має подвійну природу. Тобто воно обов'язково містить як реальний, або ж фактичний вимір, так й ідеальний, або критичний вимір. Тому ця теорія називається дуальною. У визначенні права фактичний (реальний) вимір представлений такими елементами (або ознаками) як авторитетне видання правових приписів та соціальна ефективність. Ідеальний вимір знаходить своє вираження в елементі моральної правильності. У теорії Р. Алексі "правильність" (або в літературі також – "коректність") є однією з ключових ознак права. Авторитетне видання та соціальна ефективність розглядаються як соціальні факти. Відповідно в межах непозитивістської концепції самих соціальних фактів недостатньо для того, для того щоб визначити що вимагає закон і чого він не вимагає. Лише з врахуванням моральної правильності можливо визначити справжність закону (Alexy, 2010). Логіка Р. Алексі подібна до неокантіанської методології Г. Радбруха, який розумів право як явище культури, що поєднує в собі позитивні ознаки та ціннісну природу (ідею права) (Середюк & Богдан, 2024). Крім того, Р. Алексі використовує Формулу Радбруха для визначення самого поняття права. Так, він зазначає, що зазвичай кожен юрист знає що таке право і чого воно вимагає, окрім надзвичайних випадків, за яких виникає потреба знову з'ясовувати поняття та природу права (Alexy, 2021, p. 18). І саме завдяки надзвичайній несправедливості, про яку говорить Формула Радбруха, можливо визначити природу та поняття права. З аналізу Формули випливає, що в звичайних ситуаціях за умов нормального правопорядку позитивний закон має перевагу над ідеєю права (справедливістю). Більш того такий закон навіть може бути несправедливим, але це не відміняє його чинності і суддя все одно зобов'язаний застосовувати такий закон. Проте, коли ця несправедливість стане вкрай нестерпною, тоді такий закон не застосовується, він вважається нечинним і застосовується справедливість. Р. Алексі вказує, що

англійською перехід порогу "нестерпності" несправедливості варто позначати терміном "extreme", тобто "надзвичайна" несправедливість. Далі він інтерпретує це у формулу "Extreme injustice is no law" (Alexy, 2021, p. 19) – "Надзвичайна несправедливість не є правом" або якщо перекладати за німецькою термінологією Радбруха, то – "Нестерпна несправедливість не є правом". В українських перекладах часто зустрічається термін "крайня несправедливість" (Максимов, 2016), ніби презюмуючи перехід за певний край, межу, за якою це вже не є правом. Про межу, як певний маркер для права і говорить Р. Алексі. Тобто, "надзвичайна" (або "нестерпна") несправедливість є межею, що відділяє право від неправа. Відповідно, справедливість – це той елемент ідеального виміру права, без мінімального рівня якого втрачається правова природа. Тому, поняття права за теорією Р. Алексі слідує зі змісту Формули Радбруха і формулюється у спосіб від зворотного "Надзвичайна несправедливість не є правом".

Обґрунтування справедливості як об'єктивної категорії. Справедливість – це та категорія, за яку зазвичай критикують Формулу Радбруха. Наприклад, Б. Бікс вважає, справедливість – це питання, щодо якого існує повсюдна незгода. Коли ми вважаємо що, суд застосовує вкрай несправедливий закону, точка зору судді майже завжди буде іншою. Суддя може не сприймати норму як вкрай несправедливу, або вважатиме, що ця несправедлива норма є такою, яку вона зобов'язана застосувати, незважаючи на її несправедливість (Bix, 2011).

На думку Т. Адачі, суб'єктивна інтерпретація тези про те, що якщо при прийнятті закону навіть законодавець навіть не прагнув справедливості і свідомо нехтував ідеєю рівності, є слабким аргументом у Формулі, оскільки навіть в недемократичних режимах законодавець має певні суб'єктивні уявлення про справедливість (Adachi, 2019, July 9).

На цю проблему вказує й М. Козюбра, зауважуючи, що Формула не визначає меж між нестерпною несправедливістю закону та суб'єктивними уявленнями про справедливість правозастосувачів (Козюбра, 2024, с. 161).

Про ризик зведення застосування Формули до свавільної політики та суб'єктивного владного розмислу зазначає й Р. Алексі, тому він й розвиває її потенціал, інтерпретуючи справедливість як об'єктивну категорію через призму сучасної доктрини прав людини.

Звісно, можливо послатися на суто нормативне вирішення цієї проблеми, що вже має місце у юридичній практиці. Йдеться про Рішення другого Сенату ФКС ФРН від 24 жовтня 1996 року, де зазначено, що "стандарт, описаний у формулі Радбруха і використаний для оцінки найтяжчих насильницьких злочинів <…> Сьогодні додано більш конкретні стандарти експертизи. Міжнародні пакти про права людини дають підказки щодо того, коли держава переконана, що вона порушує права людини світовою юридичною спільнотою" (Bundesverfassungsgericht, 1996, 24. Oktober). Тобто критерії нестерпно несправедливого закону, який має поступитися справедливості, судом розуміється для більшої точності через призму інших актів позитивного права, зокрема Міжнародних пактів про права людини. Проте в цьому є певна слабкість інтерпретації Формули, оскільки тлумачення цього доктринального конструкту відбувається шляхом відсилки до позитивного права. Це має пізнавальне значення, проте методологічно некоректно.

Р. Алексі вирішує цю проблему доктринально наступним чином. Річ у тім, що сам Г. Радбрух вважав справедливість лише формою, яку слід наповнити ціннісним змістом. Він використовував суто формальне визначення справедливості: "однакове ставлення до рівних та неоднакове – до нерівних". Цінності, або блага, які наповнювали б форму справедливості могли бути виведені з етики у вигляді цінності індивіда (індивідуалістичні), цінності народу (наддіндивідуалістичні) та цінності результатів праці (трансперсональні). Радбрух стверджував, що цінності є релятивним питанням, а кожен режим та ідеологія мають в пріоритеті ті чи інші цінності. За логікою речей виходить, що той, хто приходить до влади встановлює власні цінності, які будуть становити зміст справедливості, тож існує ризик втрати суті справедливості як такої. Проте у повоєнних працях Г. Радбрух вживає таке формулювання "Повне заперечення прав людини з наддіндивідуалістичної позиції чи трансперсональної є абсолютно несправедливим правом" (Радбрух, 2006, с.160). Це формулювання є ключем для сучасної інтерпретації Формули.

Р. Алексі по суті зазначає, що аргументи від релятивізму цінностей становить справжній виклик змісту та потенціалу застосування Формули Радбруха. Методологічно Р. Алексі виводить таку логічну лінію: якби не існувало "необхідних моральних елементів, наприклад, прав людини або універсальних принципів справедливості, <…>, тоді б надзвичайної (*або нестерпної – авт.*) несправедливості також не існувало б. Існування передбачає об'єктивність, а моральні елементи є об'єктивними лише тоді, коли вони є необхідними" (Alexy, 2012). І далі він провадить: "Якби не існувало надзвичайної несправедливості, Формула Радбруха була б нічим іншим, як наданням повноважень тим, хто вирішує питання про чинність права, оголошувати недійсними – якщо вони того забажають – належним чином видані та соціально ефективні норми, які не відповідають їхнім власним моральним ідеям, уподобанням чи ідеологіям. Формула Радбруха не лише втратила б свій сенс, але <…> виявилася б суб'єктивністю та владою, прихованими під маскою об'єктивності та раціональності" (Alexy, 2012).

Тобто, якщо існування певних речей передбачає їх об'єктивність, то моральнісні твердження є об'єктивними лише тоді, коли є необхідними, тобто виводяться раціонально з необхідністю (неминучістю). Кант би сказав про апріорні принципи розуму. Таким чином, якщо не існує універсальних принципів справедливості або прав людини, то не може бути ніякої нестерпної несправедливості та Формули Радбруха, натомість вона перетворюється на суб'єктивну волю, яка має владу відкидати на основі своїх ідей чи ідеологій чинний закон.

Тобто для обґрунтування об'єктивної справедливості для Формули Радбруха необхідно встановити об'єктивне існування прав людини або універсальних принципів справедливості.

Р. Алексі у доведенні існування прав людини використовує експлікативно-екзистенційний аргумент і доводить, що якщо права людини існують, то вони можуть бути порушені або порушені до певної міри, а якщо може бути різна міра їх порушення від незначної до нестерпної, то і Формула Радбруха може бути застосована (Alexy, 2012). З цієї логіки виходить, що нестерпний рівень несправедливості, за якого позитивний закон має бути відкинутий і застосовуватися справедливість, полягає у нестерпному рівні порушення прав людини. Об'єктивна справедливість пов'язана із сучасною концепцією прав людини, а відповідно Формула Радбруха не може застосовуватися на основі власних уподобань та свавільно.

Дискусія і висновки

Отже, Формула Радбруха, яка була сформульована німецьким філософом та криміналістом Густавом

Радбрухом у 1946 році та активно застосовувалася у повоєнний період німецькими судами та у перехідний період після об'єднання Німеччини, є не лише історичним фактом минулого. Вона досі викликає жвавий науковий та практичний інтерес серед науковців та практиків в усьому світі. Формула Радбруха стала предметом численних наукових досліджень та дискусій. Нині вона отримала сучасну інтерпретацію та розвиток у дуальній теорії права Роберта Алексі. Він детально проаналізував Формулу та використав її як концептуальне положення для формулювання поняття права своєї теорії. Інтерпретуючи Формулу Радбруха Р. Алексі "встановлює" межу допустимого рівня несправедливості у праві, переходячи яку несправедливість досягає надзвичайного (нестерпного) рівня, після якого право втрачає свою юридичну силу. На цій основі Р. Алексі визначає право, ніби від зворотного, надаючи свій варіант Формули: "Надзвичайна несправедливість не є правом" – "Extreme injustice is no law".

Роберт Алексі звертає також увагу на певні слабкі місця у Формулі Радбруха. Передусім це стосується розуміння справедливості та нестерпного рівня несправедливості, що на думку критиків може вести до свавільного застосування Формули Радбруха на основі індивідуальних моральних, політичних чи ідеологічних переконань уповноважених за застосування права осіб. Тому Роберт Алексі, на основі тези Г. Радбруха про те, що "заперечення прав людини є абсолютною несправедливістю" обґрунтовує об'єктивне існування прав людини і як наслідок придатність об'єктивного розуміння справедливості та застосування Формули Радбруха.

На нашу думку, Формула Радбруха має науковий та практичний потенціал для української правової дійсності та потребує подальших наукових досліджень.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

Козюбра, М. (2024). *Практична філософія права*. Дух і Літера.

Максимов, С. І. (2016). Філософія права Роберта Алексі. *"Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, *1*(28), 89–97. https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63897

Радбрух, Ґ. (2006). Елементарний курс філософії права. У Ґ. Радбрух, *Філософія права* (Є. Причепій & В. Приходько, пер. з нім., с. 141–247). Тандем.

Середюк, В. В., & Богдан, О. В. (2024). Світоглядно-методологічні засади "ідеї права" Ґустава Радбруха. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, (83, ч. 3), 421–428.

Середюк, В. В., & Дудар, С. К. (2024). Формула Ґустава Радбруха: Концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, (84, ч. 4), 389–396.

Adachi, T. (2019, July 9). *An interpretation of Radbruch's betraying formula* [Conference paper]. *29th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy*. https://law-kanazawa.info/wp-content/uploads/2019/07/Adachi_9July2019.pdf

Alexy, R. (2010). The dual nature of law. *Ratio Juris*, 23(2), 167–182. https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00449.x

Alexy, R. (2012). Law, morality, and the existence of human rights. *Ratio Juris*, 25(1), 2–14. https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2011.00499.x

Alexy, R. (2021). *Law's ideal dimension*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198796831.001.0001

Bix, B. H. (2011). Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. The American Journal of Jurisprudence, 56(1), 45–57. doi:10.1093/ajj/56.1.45

Bundesverfassungsgericht. (1996, 24. Oktober). Beschluß des Zweiten Senats (2 BvR 1851/94; 2 BvR 1853/94; 2 BvR 1875/94; 2 BvR 1852/94). https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095096.html

Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, *71*(4), 593–629. https://doi.org/10.2307/1338225

Radbruch G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Süddeutsche Juristen-Zeitung, 1(5), 105–108. URL: http://www.jstor.org/stable/20800812

Richard Lange, (1948). *Die Rechtsprechung des Obersten Gerichtshofes für die Britische Zone zum Verbrechen gegen die Menschlichkeit. Süddeutsche Juristen-Zeitung, 3(11), 655/656–659/660.* doi:10.2307/23321642

Tan, S. H. (2021). Radbruch's formula revisited: The *lex injusta non est lex* maxim in constitutional democracies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 34(2), 461–491. https://doi.org/10.1017/cjlj.2021.12

References

Koziubra, M. (2024). *Practical philosophy of law*. Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Maksymov, S. I. (2016). *Robert Alexy's philosophy of law*. *Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology*, 1(28), 89–97. https://doi.org/10.21564/2075-7190.28.63897 [in Ukrainian].

Radbruch, G. (2006). *Elementary course of the philosophy of law*. In G. Radbruch, *Philosophy of law* (Ye. Prychepii & V. Prykhodko, Trans. from German, pp. 141–247). Tandem. [in Ukrainian].

Serediuk, V. V., & Bohdan, O. V. (2024). *Worldview and methodological foundations of Gustav Radbruch's "idea of law"*. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, (83, pt. 3), 421–428. [in Ukrainian].

Serediuk, V. V., & Dudar, S. K. (2024). *Gustav Radbruch's formula: Conceptual analysis and practical significance*. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, (84, pt. 4), 389–396. [in Ukrainian].

Adachi, T. (2019, July 9). *An interpretation of Radbruch's betraying formula* [Conference paper]. *29th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy*. https://law-kanazawa.info/wp-content/uploads/2019/07/Adachi_9July2019.pdf

Alexy, R. (2010). The dual nature of law. *Ratio Juris*, 23(2), 167–182. https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00449.x

Alexy, R. (2012). Law, morality, and the existence of human rights. *Ratio Juris*, 25(1), 2–14. https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2011.00499.x

Alexy, R. (2021). *Law's ideal dimension*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198796831.001.0001

Bix, B. H. (2011). Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. The American Journal of Jurisprudence, 56(1), 45–57. doi:10.1093/ajj/56.1.45

Bundesverfassungsgericht. (1996, 24. Oktober). Beschluß des Zweiten Senats (2 BvR 1851/94; 2 BvR 1853/94; 2 BvR 1875/94; 2 BvR 1852/94). https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv095096.html

Hart, H. L. A. (1958). Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, *71*(4), 593–629. https://doi.org/10.2307/1338225

Radbruch G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Süddeutsche Juristen-Zeitung, 1(5), 105–108. URL: http://www.jstor.org/stable/20800812

Richard Lange, (1948). *Die Rechtsprechung des Obersten Gerichtshofes für die Britische Zone zum Verbrechen gegen die Menschlichkeit. Süddeutsche Juristen-Zeitung, 3(11), 655/656–659/660.* doi:10.2307/23321642

Tan, S. H. (2021). Radbruch's formula revisited: The *lex injusta non est lex* maxim in constitutional democracies. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 34(2), 461–491. https://doi.org/10.1017/cjlj.2021.12

Отримано редакцією журналу / Received: 18.03.26
Прорецензовано / Revised: 20.04.26
Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26
Опубліковано / Published: 20.07.26

Viktoria SEREDIUK, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6456-8701
e-mail: serediuk@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RADBRUCH'S FORMULA AND ITS DEVELOPMENT IN THE DUAL NATURE THEORY OF LAW

B a c k g r o u n d . ***The article explores Radbruch's Formula, its modern interpretation, and development within Robert Alexy's dual nature theory of law. The object of study is post-war German legal philosophy, characterized by efforts to overcome the confrontation between positivism and natural law, preventing "unjust law" and resolving hard cases.***

ISSN 1728-3817

M e t h o d s . ***The study employs the axiological method to define philosophical foundations; the hypothesizing method to propose a doctrinal interpretation of the Formula in Alexy's theory; the method of analysis to isolate elements of the Formula developed by Alexy; and the method of synthesis to formulate final conclusions.***

R e s u l t s . ***The evolution of Radbruch's Formula in contemporary legal philosophy is outlined. As a doctrinal concept, the Formula provides a method for resolving conflicts between the idea of law (justice) and positive law (legal certainty) when positive law reaches an intolerable level of injustice. It has evolved from a historical fact of post-war Germany into a modern doctrinal framework. It is shown that the Formula flows logically from Radbruch's broader philosophy. Therefore, it is incorrect and impractical to interpret Radbruch's Formula without understanding and accounting for Radbruch's concept and idea of law.. The article analyzes Alexy's interpretation, demonstrating how he builds his concept of law upon the Formula while addressing its previously criticized shortcomings.***

C o n c l u s i o n s . ***Radbruch's Formula has been further developed in Alexy's theory. Interpreting it, Alexy "establishes" a threshold of permissible injustice: once it becomes extreme (intolerable), the law loses its legal validity. On this basis, Alexy provides his own version of the Formula: "Extreme injustice is no law." He addresses the risk of subjective interpretation by grounding human rights in objective reality, enabling an objective understanding of justice. Radbruch's Formula holds significant scientific and practical potential for the Ukrainian legal reality and warrants further scholarly research.***

K e y w o r d s : ***Radbruch's Formula, intolerable injustice, extreme injustice, Robert Alexy, dual nature theory of law, human rights, justice, law.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.